

Demir Çağı Kappadokia'sında İlk Tapınak: Oluz Höyük İbadethane ve Ateşgedesi

Şevket Dönmez* - Mona Saba**

Öz

Amasya ili sınırları içinde, şehir merkezine yirmi beş kilometre mesafede yer alan Oluz Höyük'te 2007 yılından beri sürmekte olan kazı çalışmaları Kalkolitik Dönem'den Orta Çağ'a kadar buluntu veren bu önemli merkezin dinsel bir yapılanma içinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Hitit Büyük Krallığı'nın çöküş dönemine tanıklık eden tabakalarda ele geçen dini ayinlere ait deliller, Phryg Dönemi yerleşiminin merkezini teşkil eden Kubaba Sunağı erken dönemlere ait dinî bulguları oluştururken, Oluz Höyük'ün önemli dinî bir merkez olarak ortaya çıkışı Anadolu'nun Akhamenid (Pers) İmparatorluğu egemenliğine girdiği döneme rastlamaktadır.

Oluz Höyük'te, 2B Mimari Tabakasında (MÖ 450-300) ele geçen, Akhamenid (Pers) Dönemi'ne tarihlenen önemli ve eşsiz arkeolojik bulgular, Pers kökenli olup kutsal ateşe tek tapınım noktası olarak saygı gösteren ve arkaik monoteizme işaret eden bir zümrenin yerleşmiş olduğuna kanıt teşkil etmektedir. Bu makale, mimari kanıtları, kutsal ateşin yandığı Ateşgede ve inananların ritüellerini, mekân ve işlevdeki ortak ilişkilerini yerine getirdikleri ibadethane birlikteliğinde tartışmaktadır. Basit ve gösterişsiz mimariye sahip bir Ateşgede ve onunla fiziki bağlantısı olmasa da konumsal ilişkisi bulunan bir İbadethane yapısının varlığı, sonraki dönemlerde Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerde ortak nokta olacak bir toplanma mekânında cemaat oluşturulması fikrinin ortaya çıkışı ile ilgili olmalıdır. Bu durumu dini pratiklerin tapınak mekânına etkisi olarak da açıklayabiliriz. Bu yeni dini mimari Demir Çağı'nda yeni bir inanç sistemi ile birlikte Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası tapınağı ile birlikte Perslerde ve Anadolu'da kutsal yapı kavramının başlamış olduğu düşünülebilir. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakasında bahsi geçen bu zümre tarafından hayata geçirilmiş Kutsal Alan, İbadethane ve bu yapıları bir araya getiren Pers Yolu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akhamenid, Ateş Kültü, Demir Çağı, Oluz Höyük, Tapınak.

The First Temple In Iron Age Cappadocia: Oluz Höyük Worship Hall and Atashkadeh

Abstract

The excavations in Oluz Höyük, located 25 kilometers from Amasya city center in North-Central Anatolia, continuing since 2007 have completed their 16th year, in which ten settlements that have been

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE sedon@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-4386-8454

** Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/ TÜRKİYE monasaba@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-5983-5465

unearthed from the Chalcolithic Period to the Middle Ages revealed that this important center has a religious structure in each layer. While the remains of burnt seeds found in the layers that witnessed the collapse of the Hittite Great Kingdom and which can be considered as evidence of religious rituals, and the Kubaba Altar, which constituted the center of the Phrygian Period settlement, signifies the religious findings of the early period of the site. With its archaeological evidence Oluz Höyük emerged as an important religious center in the period when Anatolia came under the rule of the Achaemenid (Persian) Empire.

It is observed that important and unique archaeological findings dating to the Achaemenid (Persian) layers in the 2B Architectural Layer (450-300 BC) point to Archaic Monotheism in Oluz Höyük, where a class of Persian origin who venerated the sacred fire as a singular point of worship and eschewed the idols of deities in their beliefs were settled. Dating to this period and in the same architectural layer, architectural evidence indicating the presence of this Archaic Monotheism are uncovered. This article argues this architectural evidence in the form of Atashkadeh where the sacred fire burns and the Hall of Worship where the believers honored their rituals and their co-relation in space and function. This new religious architecture emerged in the Anatolian geography with a new belief system in the Iron Age. It can be thought that the concept of sacred structure started in Persians and Anatolia with the Oluz Höyük 2D Architectural Layer temple. The subject of the article is the Sanctuary, the Worship Hall, and the Persian Road that brought these structures together, which were constructed by this group mentioned in the 2B Architectural Layer of Oluz Höyük.

Keywords: Achaemenid, Fire Cult, Iron Age, Oluz Höyük, Temple.

Giriş

Kuzey-Orta Anadolu’da, Amasya ilinin 25 km batısında yer alan Oluz Höyük’teki¹ (bk. Harita, Fig. 1) kazı çalışmaları² 16. yılını tamamlarken, 10 yerleşimin üst üste kurulmasıyla oluşmuş bu önemli merkezin her dönemde dinsel bir yapılanma içinde olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır.

Oluz Höyük’ün en büyük kazı alanını oluşturan A Açması’nın en kuzey ucunda 2021 döneminde gerçekleştirilen basamaklı derinleşme çalışmaları sırasında Hitit Büyük Krallığı’nın yıkılışına tanıklık eden Çöküş Dönemi’ne (MÖ 1200-1150) ait ilginç kalıntılar açığa çıkarıldı. 7B2 Mimari Tabakası’nda saptanan söz konusu kalıntılar içinde özellikle buğday ve fiğ tohumlarının yakılması ile gerçekleştirilmiş bir dinsel ayine ait kömürleşmiş tohum kalıntıları (Fig. 2), Hititlerin yıkılış sürecindeki yeni inanç sisteminin ritüel ve pratiklerini ilk kez tanınamıza olanak sağlayacak gibi görünmektedir. Buna ilave olarak 2018 döneminde bu alanda bulunmuş pişirilmiş topraktan bir boğa heykelciği³ (Fig. 3) Oluz Höyük’ün kuzey bölgelerinin Hititler için dinsel faaliyetlerde kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

Hitit çöküşünden yaklaşık 600 yıl sonra Oluz Höyük’ün Phryg Krallığı Dönemi’nde önemli bir dinsel merkez olmaya başladığını işaret eden en önemli yapı Kubaba Sunağı’dır (kurbangâh;

1 Dönmez 2010; Dönmez 2012, 67-78; Dönmez, 2013a, 103-140; Dönmez 2013b, 363-371; Dönmez 2014, 289-304; Dönmez-Yurtsever Beyazıt 2014, 51-71; Dönmez 2015a, 71-107; Dönmez 2015b, 255-272; Dönmez 2015c, 467-473; Dönmez 2017a; Dönmez 2017b, 75-90; Dönmez 2018, 205-230.

2 Dönmez-Abazoğlu 2018, 81-99; Dönmez 2019, 244-257; Dönmez-Abazoğlu 2019, 237-260; Dönmez-Abdullaev 2019, 703-729; Dönmez-Saba 2018, 112-121; Dönmez-Saba 2019, 1-65; Dönmez 2021, 400-405; Dönmez-Saba 2021, 275-296.

3 Beyazıt 2019, 385-394.

Fig.4). MÖ 600 yıllarında inşa edildiği anlaşılan sunağın yerleşmenin o dönemdeki en yüksek noktasına yapılmış olduğu gözlenmektedir⁴. Kubaba Sunağı batı ve doğusundaki statik amaçlı inşa edilmiş uzantıları olmadan düşünüldüğünde, ana plan şeması olarak kareye yakın dikdörtgen biçiminde masif bir yapıdır. Kubaba Sunağı ve yakın çevresinde 2010 döneminden itibaren geliştirilen kazılarda yapıyı işlevlendirmemize yardımcı olan taştan şekillendirilmiş Kubaba heykelciği parçası⁵ dışında, çok sayıda dinsel bulgu ele geçmiştir. Bunlar içinde kamçılı kırbaçlara ait olduğunu düşündüğümüz delinmiş phalanx ve astragaloslar⁶ dikkati çekmektedir. 2021 döneminde sunağın güneybatısında bulunan kemikten biçimlendirilmiş şahin idolünün (Fig. 5) adak olarak bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgular

Oluz Höyük kazıları, Kuzey-Orta Anadolu ve dolayısı ile Kızılırmak Havzası Geç Demir Çağı kültürünün Doğu ile olan ve bugüne kadar bilinmeyen bağlantılarını açığa çıkarmaya başlamıştır. 2B Mimari Tabakası'nda (Fig. 6; MÖ 450-300), Akhamenid (Pers) katmanlarında saptanan önemli ve eşsiz arkeolojik bulguların Arkaik Monoteizm'e işaret ettiği gözlenmektedir⁷. Temel pratiğini Ateş Kültü'nün oluşturduğu bu inanç sisteminde Ateşgede⁸, İbadethane, kutsal küllerin depolandığı alanlar ve kutsal eşyaların gömülmüş olduğu bothroslar⁹, içki¹⁰ ve su kültüne¹¹ ait bulgular ile kurban çukurları¹², Oluz Höyük'te MÖ 5. yüzyıldan itibaren kurumsallaştığı gözlenen Arkaik Monoteizmin işaretlerini yakaladığımız yeni bir dinin varlığını göstermektedir.

Arkaik Monoteizm'in başlangıç noktasında (MÖ 5. yüzyıl) Kızılırmak Havzası'nda farklı bir tapınak sistemi ortaya çıkmıştır. 2B Mimari Tabakası'nda, kuzeyden güneye eğim yaparak uzanan ve Akhamenid yerleşmesinin ana omurgasını oluşturan Pers Yolu'nun güneyinde dinsel yapıların ağırlıkta olduğu bir bölge açığa çıkmaya başlamıştır (Fig. 6-7). Bu alanda yer alan ve tasarımları ile inşasının birlikte yapıldığı anlaşılan Ateşgede ve İbadethane, Anadolu Geç Demir Çağı arkeolojisi için yeni bir dinsel yapılanmaya işaret etmektedir.

Arkeolojik bulgular batısında yer alan İbadethane ile olan anlamlı geometrik konumu oldukça

4 Dönmez 2014, 289-304.

5 Dönmez 2014, Res. 17 a-c.

6 Dönmez 2014, Res. 22-31.

7 En genel anlamıyla monoteizm, tek tanrıcılık, bir ve tek tanrının var olduğu kavramı anlamına gelir. Bununla birlikte ne arkeologlar ne tarihçiler ne de antropologlar, tek tanrıcılığın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği konusunda hemfikir değildir. Tek tanrıcılığın erken evreleri ve sonraki gelişmeleri ile ilgili farklı teoriler vardır. Eski Pers uygarlığında, Zerdüşt tarafından öğretilen ahlaki tek tanrıcılığın göze çarpan bir örneğini görüyoruz. Zerdüşt, çeşitli tanrılara karşı Ahura Mazda'nın tapılacak tek tanrı olduğunu bildirmiştir. Tüm ilahi gerçekliği yüce tanrı Ahura Mazda'da birleştiren Zerdüşt, bazı geleneksel kült ritüellerine karşı çıkarak çoktanrıcılığın devrildiğini ilan etmiştir. Zerdüşt Dini'ndeki monoteizm için bk. Hintze 2014, 225-239.

8 Ateşgede, Zerdüşt Dini rahiplerinin (mog, magus) ibadet yeri olan mekândır. Mekânın içinde dönemine göre ateş çukuru ya da ateş sunağı bulunabilir.

9 Dönmez 2018, 218.

10 Dönmez 2018, 222-224.

11 Dönmez 2018, 224.

12 Dönmez 2018, 218-222.

dikkat çeken Ateşgede'nin, MÖ 450 yıllarında inşa edildiğine ve en azından 2A Mimari Tabakası'nın ilk 50 yılında (MÖ 300-250) ayakta kalmış olduğuna işaret etmektedir. Yaklaşık 200 yıl faaliyet göstermiş olan Anadolu'nun bilinen bu en eski Ateşgedesi toprak üzerine oturtulmuş 1,60 m çapında bir ateş çukuru ile bunun güneyinde uzanan naos'tan oluşmaktadır (bk. Plan 1, Çiz. 1, Fig. 8). Naos'la birlikte dört köşe olduğu gözlenen Ateşgede'yi kuzey ve batıdan basit ve niteliksiz olarak inşa edilmiş set duvarlarının çevrelediği gözlenmektedir. Ateşgede'nin güneyinde kurban kanlarının akıtıldığı bir kanal, doğusunda ve kuzeydoğusunda buraya ulaşan özel yollar ile platformların bulunduğu bir Kutsal Alan bulunuyordu (bk. Plan 1, Çiz. 1; Fig. 8). Kutsal Ateş Çukuru'nu oluşturan taş sırasındaki özel taşlar üzerindeki duman artıklarının kalıntıları ile çukurun içi ve çevresindeki kül ve karbonların varlığı, burada yanmış ateşin "Sonsuz Ateş" olarak hemen hemen sürekli yandığını kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda bugüne değin arkeologlar ve dilbilimcilerin Ateş Kültü'nün varlığına dair problemleri üzerine yaptıkları teorik tartışmaların arkeolojik doğrularını Oluz Höyük'te açığa çıkmaya başladığını söyleyebiliriz.

Strabon (MÖ 64-MS 21), *Kappadokia*'da *Pyraetheia*'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık sellalarda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir;

".....Kappadokia'da (ki burada adına Pyraetheia adı verilen Magi kastı oldukça geniştir ve ayrıca bu ülkede çok sayıda Pers tanrılarına adanmış tapınak yer alır), kurbanlar kılıç ile verilmez. Bunun yerine bir çeşit odun ile döverek kurbanlar sunulur. Burada aynı zamanda Pyraetheia adı verilen açık hava tapınakları yer alır. Bu mekânların merkezinde üzerinde çok miktarda kül bulunan ve Magi'nin kutsal ateşi sürekli olarak yanar durumda tuttuğu bir sunak yer alır. Buraya her gün giren magi bir saat boyunca ilahiler okur. Asalarını ateşin önünde tutar ve başlarına, yanaklarına kadar uzayıp dudaklarını örten keçe başlıklar takarlar. Aynı gelenekler Anaitis ve Omanus tapınaklarında da görülür. Bu tapınakların da kutsal bölümleri bulunur. İnananları kutsal geçit törenlerinde Omanus'un ahşap heykelini taşırlar. Şimdi bunları bizzat gördüğüme göre; diğer başka şeylerle birlikte, takip eden olaylarla birlikte bu tarihçede kaydedilmiştir¹³."

Bu önemli bilgi Oluz Höyük bulgularıyla birlikte, ateşgedelerin Roma Dönemi'ndeki varlıkları kadar, Roma öncesindeki mevcudiyetlerine de ışık tutmaktadır. Oluz Höyük Ateşgedesi, *Kappadokia*'da Strabon öncesi dönemlerde, özellikle Akhemenid egemenliğinin yaşanmakta olduğu MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda ebedi ateşlerin yandığı tapınak ve kutsal alanların olduğuna işaret eden ilk arkeolojik bulgudur. Strabon, değişimler yaşamış olsa da Roma Dönemi'ne kadar devam eden bu geleneğin tanığı ve aktarıcısı olmuştur.

Açığa çıkarılan kalıntıların ışığında, Persler için kutsal ve ebedî ateşin yandığı Oluz Höyük Ateşgede'sinin mütevazı ve basit bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Kutsal ateş çukuru ve naosla birlikte dörtgen bir plan şeması yansıtan Ateşgede'nin (Fig. 8) merkezi bir yapı karakterinde olduğu ve çevresinde konuşlanmış yapılarla bir tapınak sistemi oluşumu içine girdiği gözlenmektedir. Set duvarları ile çevrilmiş olduğu anlaşılan Ateşgede'nin içinde yanmakta olan ateşin dışarıdan görünmesi için üstünün kapatılmamış olduğu düşünülebilir. Ayrıca Kutsal Ateş'in yanında her gün saatlerce dua okuyan Magus'un (Mog) sesinin duyulabilmesi için de üstünün açık olması önemliydi. Bu küçük yapı, içinde toplu ve kalabalık ibadete uygun olmadığı için hemen batısına ibadete katılabilecek bir yapı tasarlanmış ve sütunlu salon tarzında bir İbadet-

¹³ Strabon, XV, 3, 15.

hane (Peresteşgâh¹⁴) inşa edilmiştir (bk. Plan 1, Çiz. 1, Fig. 9, 11). Bugüne değin güney bölümü dışında tüm duvarları açığa çıkarılmış olan İbadethane'yi altı adet sütunun taşıdığı büyük bir çatının kapladığı anlaşılmaktadır. Henüz kazısı tamamlanmamış olmasına karşın mevcut boyutu 100 m²'yi geçen İbadethane içinde kuzey-güney doğrultusunda iki sıra halinde aralıklarla yerleştirilmiş üçer adet olmak üzere toplam altı adet taş sütun kaidesi açığa çıkarılmıştır. Kum taşından şekillendirilmiş olan taş kaideler birbirine yakın büyüklükte olup, ortalama 0,50 m çapındadır. Kaidelerin dibinde bulunan yumruk büyüklüğündeki moloz taşlar, oldukça uzun ve kalın ahşap dikmeleri taşıyan taşların devrilme ve kaymasını önlemek amacıyla yerleştirilmiştir. İbadethane içinde bulunan çok sayıda çanak-çömlek parçası (Fig. 10) ve küçük buluntu, yapıyı MÖ 5. yüzyıla kesin olarak tarihlendirmektedir. İbadethane'nin doğu duvarının tam ortasında Ateşgede'yi doğrudan gören bir açıklık bulunmaktadır. Kuzeydeki sütunların arasından Ateşgede ve içinde yanmakta olan Kutsal Ateş rahatlıkla görülebilmekteydi. İbadet için İbadethane'ye gelmiş insanlar özellikle sabahın çok erken saatlerinde buldukları yerden hem yanan ateşi hem de Ateşgede üzerinden doğan güneşi aynı doğrultu üzerinde izliyor olmalıydılar (Fig. 11). Başlangıçtan beri Zerdüşt Dini'nin odak noktası olan ateş, bu yönüyle bir kible özelliğindedir. Kible bir yön birliği ve bir yönelme noktasıdır. Kiblenin varlığı monoteizmde tanrısal gücü temsil eden yapıya ya da sembole doğru birlikte yüksek dinsel duygularla yapılan ibadetin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Oluz Höyük'teki bu arkeolojik gerçeklikler ve gözlemler, ilk defa Anadolu ve Önasya'da monoteist inanç sistemi çerçevesinde ve dinsel yapılanma doğrultusunda ritus mekânı ile ibadet mekânının bilinçli olarak ayrılmış olduğuna da işaret etmektedir.

Oluz Höyük Ateşgedesi henüz tümüyle açığa çıkarılmış değildir ve eklentileri güneye doğru devam etmektedir. 2020 dönemi çalışmalarında Ateşgede'nin güneyindeki alanda, İbadethane ile arasındaki boşlukta yaptığımız genişleme ve derinleşme çalışmaları sonucunda çok önemli dinsel bulgulara ulaşılmıştır. Söz konusu alanda saptanan taş ve kalypterden oluşturulmuş kısa bir kanal oldukça dikkat çekicidir. İlk aşamada bir taş yığıntısı olarak beliren kanal ve yakın çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda iri bir kalypterin kuzey-güney doğrultusunda toprağa ters durumda yerleştirilmiş olduğu görülmüştür (Fig. 12). Söz konusu kalypter 0,65 m uzunluğunda ve 0,20 m genişliğindedir. Kanalin üzeri düzgün yerleştirilmiş bir taş dizisi ile kapatılmış olup, sonrasında kanalin tamamı gelişigüzel atılmış taş ve toprak yığını ile örtülmüştür. 2013 döneminde başlayan Oluz Höyük Ateşgede kazıları sırasında, söz konusu kalıntıların üstünün de tümüyle taş ve toprakla kaplanmış olduğu gözlenmişti. Bu durum Ateşgede'ye ait mimari öğelerin bilinçli olarak yıkılarak tahrip edilmiş ve sonrasında tekrar kullanılmaması için taşlarla örtülmüş olduğu anlamına gelmektedir. Benzer bir uygulamanın kanal için yapıldığı, sökülerek tamamen yok edilmek yerine taşlarla kapatılarak kullanılamaz duruma getirildiği anlaşılmaktadır. Kuzey-güney uzunluğu 1,10 m olan kanal batısındaki taş blokajla birlikte 0,40 m genişliğindedir. Kuzeyden güneye eğimli yerleştirilmiş kalypterin güney ucuna yerleştirilmiş iri bir moloz taş, kanalin giderini kapatmıştır. Ateşgedenin güneye doğru devam eden ve yeni açığa çıkarılan duvarına bitişik olarak yerleştirilmiş kanalin girişindeki toprak birikintisi içinde bulunan bazı hayvan kemik parçaları, burasının özel bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir. Ateşgede'ye olan yakın konumu kanalin, büyük olasılıkla kutsal ateşin yanında gerçekleştirilen kurban ritüelleri ile bir ilgisi bulunduğuna işaret etmektedir. Oluz Höyük Arkeozooloji uzmanı Prof. Dr. Vedat Onar tarafından kanalin ağız kısmında bulunan hayvan kemikleri üzerinde ya-

14 Farsça mabed, ibadet yeri, ibadetgâh (Amid 2010, 279).

pılan incelemeler sonucunda, bunların satır marifetiyle parçalanmış genç bir sığra ait olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Ateşgede'nin hemen güneyinde yer alan kanal, Kurban Kültü'nün Ateş Kültü ile birlikte icra edildiğine işaret etmektedir. Bu özel kanalın değişik, kaliteli yapısı ve giderinin kapatılmış olması, burasının esas işlevinin kurbandan akan kanların yönlendirildiği ve biriktirildiği bir alan olduğunu göstermektedir. Kurban Kanalı'nın önünde ele geçen MÖ 5. yüzyıla ait fisto ve üçgen motifleriyle bezenmiş Orta Anadolu Demir Çağı geleneğinde üretilmiş boya bezekli çömlek parçası (Fig. 13), 2B Mimari Tabakası'nın tarihlenmesini teyit eder özelliktedir.

Oluz Höyük'te geçmiş yıllarda yapılan kazılarda, kurban edilmiş bazı hayvanlara ait bulgular açığa çıkarılmıştı. Kurban çukurlarında bulunan sığır, eşek ve domuz kafatasları, kurban edilen hayvanlarda tekdüzelik yerine çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Herodotos'un, Perslerin sığır (öküz) ve eşek yediklerine dair aktardığı bilgiler, kurbanların Akhamenidlerle olan ilişkileri hakkında şüpheye yer bırakmamaktadır. Herodotos ayrıca, Ateş Kültü rahiplerinin (Mog, Magus) insan ve köpek dışında her canlıyı öldürebileceklerini aktarmaktadır¹⁵. Bu bilgi, köpeğin kurban hayvanları içinde yer almadığına işaret etmektedir. 1910'da Manyas Gölü kıyısındaki Daskyleion'da (Hisar-tepe) bulunmuş bir kabartmada, ellerinde kurban aletleri bulunan iki şahıs, önlerindeki sunak üzerinde kurban etmiş oldukları boğa ve koyunun kafaları ile betimlenmiştir (Fig. 14). MÖ 5. yüzyıla tarihlenen yani Oluz Höyük Ateşgedesi ile çağdaş olan bu kabartma bir kurban ayinine ait olmalıdır. Ağzları bir peçe ile örtülü olan Magusların Zerdüş Dini geleneklerine uygun giyinmiş oldukları gözlenmektedir. Bu durum kurbanların insan nefesi ile kirlenmemesi için bir önlem olmalıdır. Magusların sol ellerinde bulunan dibe doğru daralan silindirik aletlerin kurban işlevi ile ilgili olduğu, bu durumda hayvanların tokmak benzeri ahşap aletlerle dövülerek öldürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Daskyleion kabartmasının sol üst köşesinde betimlenmiş nesnenin bir ateş sunağı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kurban törenlerinin Ateş Kültü ile ilişkili olma ihtimali bulunmaktadır. Oluz Höyük'te Ateşgede'nin yanı başında açığa çıkarılan kurban kanalı, Pers betimleme sanatında anlatılmak istenen bir ritüel arkeolojik olarak kanıtlanmış bulunmaktadır.

İbadethane'nin kuzeyinde açığa çıkarılan küçük bir kerpiç yapının (Fig. 15) Ateş Kültü ile ilgili özel bir işlevi olduğu düşünülebilir. 2,40x2,10 m boyutundaki yapının orta bölümü küçük bir hücre biçimindedir. Bu alanda yapılan derinleşme çalışmalarında her biri farklı renkte en az 7 katman kül bulunduğu gözlemlendi (Fig. 16). Kerpiçlerin kırılğan durumu bu küçük yapıda kesinlikle ateş yanmadığına ya da yangın yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda söz konusu katmanları oluşturan küllerin bu yapıya yakın bir yerden özel olarak taşınmış olduğuna işaret etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Oluz Höyük'te açığa çıkarılan Ateşgede ve çevresinde konuşlanmış olan yapılar yalnızca Akhamenid arkeolojisi için değil aynı zamanda Ön Asya din arkeolojisi ve din tarihi için de çok önemli bulgulardır. Söz konusu bulgular Demir Çağı Anadolu'sunda tapınma mekânının tasarımına yeni bir bakış açısının geldiğini kanıtlamaktadır. Bulgular Kızılırmak Havzası'nda yani Orta Anadolu ve yakın çevresinde ilk defa ayin mekânının merkezi konumda düşünüldüğünü, ritus ve ibadet mekânları ayırımına gidildiğini göstermiştir. Çok sütunlu bir yapı olan İbadethane (Peresteşgâh) ile hemen doğusuna yerleştirilmiş Ateşgede, Akhamenid Dönemi'nde Persler için Anadolu'da inşa edilmiş olan ilk tapınak olarak değerlendirilebilir. Buna karşın Herodotos,

15 Herodotos, I, 141.

Perslerin tapınak bilmediklerini ve yapmadıklarını şu şekilde ifade etmiştir: “Perslerin geleneklerine gelince, işte bildiklerim şunlardır: Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu sanırım, onların tanrılara, Yunanlılar gibi insan biçimi yakıştırmış olmamalarından ileri gelir”¹⁶. *Historia*'da, Herodotos'un Amasya ve yakın çevresinden bahsetmemiş olması, söz konusu bölgeyi ve Oluz Höyük'ü hiçbir zaman ziyaret etmemiş olduğuna işaret etmektedir. Burada ilginç olan durum, MÖ 480 yılı civarında doğmuş olduğu bilinen Herodotos'un 30'lu yaşlarındayken Oluz Höyük Ateşgedesi'nin faaliyette bulunuyor olmasıdır. Bu bağlamda Oluz Höyük İbadethane ve Ateşgedesi'nin, tarihsel süreçte Pers tapınak geleneğinin başlangıç noktasında yer aldığı söylenebilir. Ateş Kültü ile bağlantılı monoteist görünümdeki bu yeni dinin Anadolu coğrafyasında doğmuş ve kurumsallaşmış olabileceğine ilişkin kanıtların varlığı, Ön Asya din tarihinin yeniden tartışılmasına da olanak sağlayacaktır. Günümüz Zerdüşt Dini ile gerek mimari gerekse de rituslar açısından yakın benzerlik taşıyan Demir Çağı'nın bu yeni Anadolu dini ile ilgili benzer bulgular bugüne değin ne İran ne de doğusundaki Afganistan ve Turan coğrafyalarında saptanamamıştır.

Ateşgede ve batısındaki İbadethane'nin Pers Dönemi'nin Anadolu'daki ilk tapınağı olabilecek özelliklere sahip bulunması din arkeolojisi ve din tarihi bakımından oldukça önemlidir. Set duvarları ile çevrili basit bir Ateşgede'den üstü kapalı bir İbadethane kavramının doğmuş olması, Persler için tapınak uygulamasının başlangıcı ve kökeni olmalıdır. Perslerin tapınak kavramını bilmemeleri, Zerdüşt Dini'nin kurumsallaşması ile birlikte değişmiş gibi görünmektedir.

MÖ 5. yüzyıl ortalarında Oluz Höyük'te inşa edilen Ateşgede ve İbadethane, Kızılırmak Havzası'nın Demir Çağı sürecindeki ilk tapınağıdır. Orta Anadolu ve yakın çevresinde yapılan kazılar, Hitit Dönemi'nden (MÖ 1200 yılları) sonra kapalı mekân tapınak geleneğinde bir duraksama dönemi ya da kopukluk olabileceğine işaret etmektedir. Kızılırmak'ın batısında yer alan gerçek Phryg Ülkesi Demir Çağı yerleşmelerinde kapalı mekân tapınaklarının varlığına dair tatmin edici bulgular bugüne değin ele geçmemiştir. Bu değerlendirmeye Göllüdağ ve Kerkenes Dağ yerleşmeleri de dahil edilebilir. Kızılırmak kavisinde bazı yerleşmelerde açığa çıkarılan Kubaba kutsal alanları dışında Orta Anadolu ve yakın çevresinde Erken, Orta ve Geç Demir Çağı sürecinde kapalı mekân tapınak yapısına bugüne değin rastlanılmamıştır. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası bulguları ise Geç Demir Çağı ve MÖ 6. yüzyıl başlarında, önce Medlerin sonrasında ise Perslerin Anadolu'yu işgali ile birlikte başlayan dinsel yapılanmadaki yeniliklerin mimariye yansımaya başladığına işaret etmektedir. Aslında Perslere uzak olan kapalı mekân tapınak kavramının ilk olarak Anadolu topraklarında ortaya çıkmış olması anlamlıdır. Burada üzerinde durulması gereken husus, Medler ve Perslerin Anadolu topraklarına girdiği döneme değin, Kızılırmak Havzası dinsel yapılanmasında ana unsur durumundaki Kubaba Dini'nin yerine iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan Ateş Kültü'nün, Arkaik Monoteizm çerçevesinde kurumsallaşmaya başlamış olmasıdır. Med geleneklerinden beslenen ve Erken Zerdüşt Dini gibi bir isimle de tanımlanabilecek bu yeni dinsel yapılanmanın şimdilik yalnızca Kızılırmak Havzası'na özgü olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Basit ve gösterişsiz bir mimariye sahip bir Ateşgede ve onunla fiziki bağlantısı olmasa da konumsal ilişkisi bulunan bir İbadethane yapısının varlığı, sonraki dönemlerde Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerde ortak nokta olacak bir toplanma mekânında cemaat oluşturulması fikrinin ortaya çıkışı ile ilgili olmalıdır. Bu durum daha önceki Anadolu din sistemleri ve eski Yunan paganizmin-

16 Herodotos, I, 131.

de yoktur. Ritus pratiği ve bunu izleyerek ibadete katılan cemaatin varlığı, birbirleri ile ilişkili iki ayrı kutsal yapının birlikte çalışarak tapınak sistemini ortaya çıkarmış olmasıdır. Bu durumu dinsel eylemlerin tapınak mekânına etkisi olarak da açıklayabiliriz. Bu yeni dinsel mimari Demir Çağı'nda yeni bir inanç sistemi ile birlikte Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmıştır.

Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası tapınağı ile birlikte Perslerde ve Anadolu'da kutsal yapı kavramının başlamış olduğu düşünülebilir. İbadethane'ye kuzeyden ulaşan Pers Yolu'nun batı kenarında yer alan taş teknenin varlığı, yapıya girmeden ve ibadete başlamadan önce su ile arınmanın varlığına bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu durum kişisel arınmanın İbadethane'ye giriş ve ibadete başlamak için bir ön şart olduğunu ve yapıların kutsal olarak kabul edildiklerini göstermektedir. Benzer bir durum İslamiyet için de geçerlidir.

İbadethane'nin kuzeyinde ve Pers Yolu'nun batı kenarında saptanan bir bothrosta (b.3105) bulunan ve Erken Zerdüşt Dini rituslarında kullanılmış olduğu düşünülen ateşdan, mah ruy, kepçe, kap-kacak, testere ve balta gibi tapınak envanterini oluşturan bulgular (bk. Tablo¹⁷), Oluz Höyük İbadethane ve Ateşgedesi'nin günümüze ulaşan hatıralarını oluşturuyor olmalıdır. Söz konusu bulguları andıran objelerin günümüz Zerdüşt Dini ayinlerinde kullanılıyor olması, bu dinin Oluz Höyük'te kökeninin ya da erken bir döneminin saptandığı ve kutsal kitap Avesta'nın bile yazılmadığı bir evresinin (sözel dönem) yaşandığına işaret etmektedir.

TEŞEKKÜRLER

Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazılarını destekleyen Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Proje No. BK010501 (2022)) ile Türk Tarih Kurumu'na (Proje No. TP4-1168) teşekkürü bir borç biliriz. Bu yazının hazırlanmasına yardım eden Desinatör Nurcan KOÇ (M. A.) ile arkeolog Burçin ADISÖNMEZ'e teşekkür ederiz.

¹⁷ Saba 2021, Tablo 3.

KAYNAKLAR

Amid 2010

Amid, H., *Farhange Farsi Amid*, Tehran.

Beyazıt 2019

Beyazıt, A., “Oluz Höyük'ten Pişmiş Toprak Bir Boğa Figürini”, *Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar. Uğur Silistreli Anı Kitabı*, eds. F. Kulakoğlu-T. Yıldırım-T. Sipahi-V. Şahoğlu-L. Keskin, Ankara, 385-394.

Dönmez 2010

Dönmez, Ş., *Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara.

Dönmez 2012

Dönmez, Ş., “A New Excavation in Pontic Cappadocia: Amasya-Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of Archaeology and Ancient History*, ed. G. Tsetskhladze, British Archaeological Reports 2432, Oxford, 67-78.

Dönmez 2013a

Dönmez, Ş., “Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu'nun Krali Pers Merkezi”, *Güneş Karadeniz'den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy*, ed. Ş. Dönmez, Ankara, 103-140.

Dönmez 2013b

Dönmez, Ş., “Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers”, *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC - 5th Century AD). Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities. Istanbul, 14th – 18th September 2009*, eds. G.R. Tsetskhladze-S. Atasoy-A. Avram-Ş. Dönmez-J. Hargrave, British Archaeological Reports 2517, Oxford, 363-371.

Dönmez 2014

Dönmez, Ş., “Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi İçinde Ana Tanrıça ile İlgili Güncel Bulgular)”, *Arkeoloji ile Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar. Veli Sevin'e Armağan. Scripta/Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology*, ed. A. Özfirat, İstanbul, 289-304.

Dönmez 2015a

Dönmez, Ş., “Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhemenid Varlığına Güncel Bir Bakış”, *TÜBA-AR 18*, Ankara, 71-107.

Dönmez 2015b

Dönmez, Ş., “Preliminary Results on the Hellenistic and Iron Age Phases at Oluz Höyük”, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, eds. E. Laffi-S. Patacı, BAR International Series 2750, Oxford, 255-272.

Dönmez 2015c

Dönmez, Ş., “Achaemenid Presence at Oluz Höyük, North-Central Anatolia”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC - 10th Century AD). Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities*, eds. G.R. Tsetskhladze-A. Avram-J. Hargrave, Belgrade, 17-21 September 2013, Oxford, 467-473.

Dönmez 2017a

Dönmez, Ş., *Amasya-Oluz Höyük. Kuzey-Orta Anadolu’da Bir Akhamenid (Pers) Yerleşmesi. 2009-2013 Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Öneriler*, Amasya.

Dönmez 2017b

Dönmez, Ş., “The Contribution of New Research to Hittite Historical Geography of Amasya Province”, *Place and Space in Hittite Anatolia I. Hatti and the East. Proceedings of an International Workshop in İstanbul, 25th 26th October 2013*, ed. M. Alparslan, İstanbul, 75-90.

Dönmez 2018

Dönmez, Ş., “Early Zoroastrianism at Oluz Höyük, North-Central Anatolia”, *Context and Connection. Studies on the Archaeology of the Ancient Near in Honour of Antonio Sagona*, eds. A. Batmaz-G. Bedianashvili-A. Michalewicz-A. Robinson, Leuven, 205-230.

Dönmez 2019

Dönmez, Ş., “The Land of Sacred Fire: Amasya-Oluz Höyük”, *Settlement and Necropoleis of the Black Sea and Its Hinterland in Antiquity*, eds. G. Tssetskhladze-S. Atasoy, Oxford, 244-257.

Dönmez 2021

Dönmez, Ş., “A Punic Necklace from Oluz Höyük: A General Evaluation for Anatolia”, *The Greeks and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th Century BC - 5th Century AD): 20 Years on (1997-2017)*, ed. G.R. Tssetskhladze-A. Avram-J. Hargrave, Proceedings of the Sixth International Congress on Black Sea Antiquities (Constanta 18-22 September 2017), Oxford, 400-405.

Dönmez-Abazoğlu 2018

Dönmez Ş.,-Abazoğlu, F., “Kızılırmak Havzası Demir Çağı Çanak-Çömlek Geleneğinin Kökeni Üzerine Düşünceler”, *TÜBA-AR* 23, 81-99.

Dönmez-Abazoğlu 2019

Dönme, Ş.-Abazoğlu, F., “Hitit Sonrası Kuzey-Orta Anadolu: Oluz Höyük’te Karanlık Çağ ile İlgili Yeni Bulgular”, *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri/Acts of the IXth International Congress of Hittitology*, I. Cilt/Vol.I, ed. A. Süel, Çorum, 237-260.

Dönmez-Abdullaev 2019

Dönmez, Ş.-Abdullaev, K., “Oluz Höyük-Amasya: Discovery of A Site in the North of Central Anatolia/Олуз Хююк-Амасья: открытие памятника на севере Центральной Анатолии”, *Journal of Ancient History*, 79/3, 703-729.

Dönmez-Saba 2018

Dönmez, Ş.,-Saba, M., “New Discoveries at Oluz Höyük: An Early Zoroastrian Sanctuary in North-Central Anatolia”, *The Archaeology of Anatolia. Volume III. Recent Discoveries (2018-2018)*, eds. S.R. Steadman-G. McMahon, Cambridge, 112-121.

Dönmez-Saba 2019

Dönmez, Ş.,-Saba, M., “Anadolu Demir Çağı Pers Tarihi ve Oluz Höyük (Kritalla)/ Anatolian Iron Age Persian History and Oluz Höyük (Kritalla)”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhemenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, ed. A. Özfirat-Ş. Dönmez-M. Işıklı-M. Saba, İstanbul, 1-65.

Dönmez-Saba 2021

Dönmez, Ş.-Saba, M., “Oluz Höyük: Persian (Akhemenid) Settlement in North-Central Anatolia”, *Congress ICE1. Identity, Diversity & Contact, from the Southern Balkans to Xinjiang, from the Upper Paleolithic to Alexander*, ed. M. Lebeau, Brussels, 275-296.

Dönmez-Yurtsever Beyazıt 2014

Dönmez, Ş.-Yurtsever Beyazıt, A., “Oluz Höyük A Multicultural Settlement in Pontic Cappadocia”, *Amasya Maid of Mountains*, ed. F. Özdem, İstanbul, 51-71.

Herodotos

Herodotos, *Tarih*, çev. M. Ökmen, 2019.

Hintze 2014

Hintze, A., “Monotheism the Zoroastrian Way”, *Journal of Royal Asiatic Society*, 24, 225-249.

Saba 2021

Saba, M., *Zerdüşt Dini'nin Anadolu Yayılımı: Oluz Höyük Geç Demir Çağı Bulguları Işığında*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

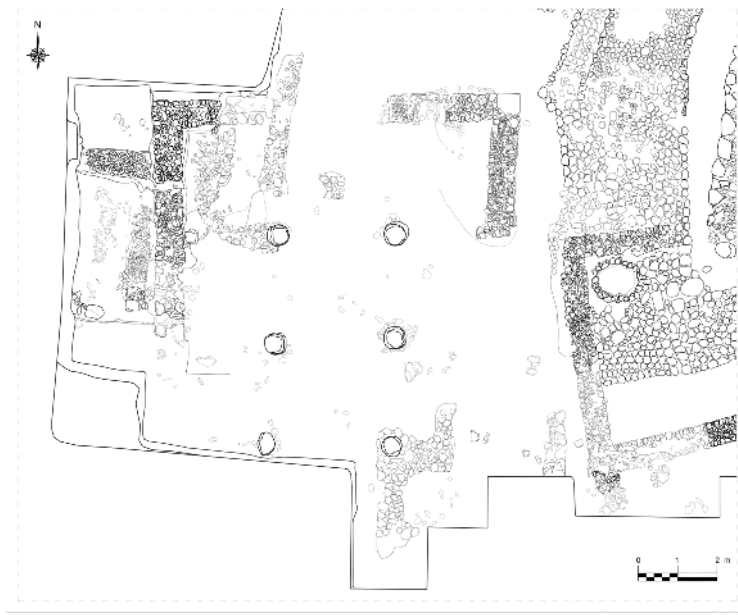
Strabon

Strabon, *Geographika*, çev. A. Pekman.

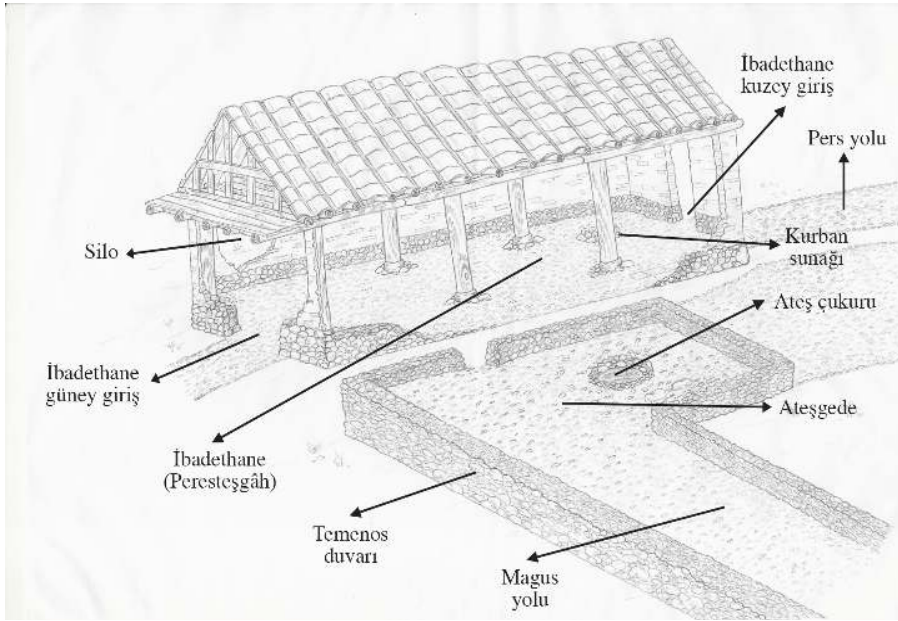
EKLER

Harita: Oluz Höyük ve Çevre Yerleşimleri.

Plan 1: Oluz Höyük, İbadethane (Perestegâh) Planı.

Çizim 1: Oluz Höyük, İbadethane (Perestegâh) Restitüsyonu.

Figür 1: Oluz Höyük, Havadan Görünüm.

Figür 2: Oluz Höyük 7B2 Mimari Tabakası, Kömürleşmiş Tohum Kalıntıları.

Figür 3: Oluz Höyük, Boğa Heykelciği, Pişmiş Toprak.

Figür 4: Oluz Höyük, Kubaba Sunağı.

Figür 5: Oluz Höyük, Şahin İdoli, Kemik.

Figür 6: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Pers Yolu'nun Güneyi'ndeki Dinsel Yapıların Havadan Görünümü.

Figür 7: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Pers Yolu'nun Güneyi'ndeki Dinsel Yapıların Havadan Görünümü.

Figür 8: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı ve Kutsal Ateş Çukuru.

Figür 9: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Erken Zerdüş Dini, İbadethane (Perestegâh).

Figür 10: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, İbadethane (Perestegâh) İçinden Ele Geçen Çanak Çömlek Parçaları.

Figür 11: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, İbadethane (Perestegâh).

Figür 12: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Kurban Kanalı İçine Yerleştirilmiş Kalypter.

Figür 13: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, Fisto Motifli Çanak Çömlek Parçası.

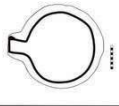

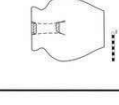

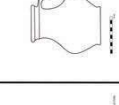

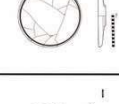

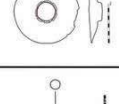

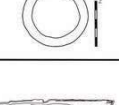

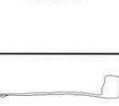

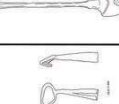
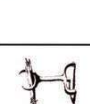
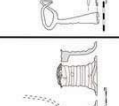
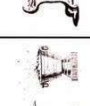
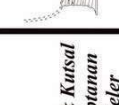

Figür 14: Ateş Sunağı Önünde Kurban Ayinindeki Magi, Daskyleion (Hisartep).

Figür 15: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, İbadethane'nin Kuzeyinde Gün Işığına Çıkarılan Kerpiç Yapı.

Figür 16: Oluz Höyük, 2B Mimari Tabakası, İbadethane'nin Kuzeyinde Gün Işığına Çıkarılan Kül Tabakaları.

KULLANILAN MALZEMELERİN KARŞILAŞTIRMA TABLOSU		
		Havun
		Şişgeç
		Haoma Kabı
		Haoma Kabı
		Tabak
		Kapak
		Halka
		Bıçak
		Kepece
		Moş Rey (Bersam Anığı)
		Ateşdan
Oluz Höyük Kutsal alanında saptanan dinsel objeler	Günümüz Zerdüşstlik Ritüel'de Kullanılan Malzemeler	Zerdüşst Diniinde Kullanılan Malzemeler İsimleri

Tablo: Oluz Höyük Erken Zerdüşst Dini Bulguları ile Çağdaş Zerdüşst Dini Ritus Objelerinin Bağlantılı Karşılaştırılması.